Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu ZESZYTY NAUKOWE nr 150, rok 2010

Walenty Poczta
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

GOSPODARSTWA OSÓB PRAWNYCH W ROLNICTWIE UNII EUROPEJSKIEJ W ŚWIETLE REALIZACJI IDEI ROZWOJU ROLNICTWA ZRÓWNOWAŻONEGO I EUROPEJSKIEGO MODELU ROLNICTWA

Wprowadzenie

Skutkiem zaplanowanej ponad 50 lat temu i prowadzonej przez prawie 50 lat polityki rolnej Wspólnot Europejskich jest wykształcenie określonego typu rolnictwa, który od wielu już lat przez instytucje unijne oficjalnie jest nazywany jako europejski model rolnictwa (EMR)[1]. Wspólna polityka rolna (WPR) Wspólnot Europejskich kształtowała się w kilku etapach, przy czym można wyróżnić w całym okresie jej trwania dwa zasadnicze podokresy. Podokres pierwszy, który trwał do początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku był okresem prowadzenia polityki propodażowej. W jej konsekwencji Wspólnota osiągnęła wysoki stopień samowystarczalności żywnościowej. Jak pisze Adamowicz[2], WPR stała się ofiarą własnego sukcesu. Po latach funkcjonowania WPR w niezmienionym kształcie, okazało się, że wystąpiła sytuacja nosząca wszelkie symptomy kryzysu ekono-

[1] Pojęcie europejski model rolnictwa pojawiło się znacznie później niż rozpoczęcie wdrażania wspólnej polityki rolnej, bowiem dopiero w 1998 roku w *Explanatory Memorandum*, a następnie w Dokumencie Agenda 2000 z 1999 roku (zob. M. Cardwell, *The European Model of Agriculture*, Oxford University Press 2004; J. Wilkin, *Uwarunkowania rozwoju polskiego rolnictwa w kontekście europejskim i globalnym. Implikacje teoretyczne i praktyczne*, w: *Polityka gospodarcza a rozwój kraju*, red. U. Płowiec, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2009). Koncepcja EMR nawiązuje jednak zarówno do ustaleń przyjętych w traktatach rzymskich, jak i zmian WPR rozpoczętych reformą Mac Sharry'ego. Por. F. Tomczak, *Ewolucja wspólnej polityki rolnej UE i strategia rozwoju polskiego rolnictwa*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.

[2] M. Adamowicz, *Przesłanki rozwoju wielofunkcyjności rolnictwa i zmian we wspólnej polityce rolnej,* Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 2005, nr 1.

micznego. Przejawem tego było powstanie i długotrwałe utrzymywanie nadwyżek produktów rolnych oraz niemożność ich zagospodarowania zarówno na rynku wewnętrznym, jak i zagranicznym. Drugi zasadniczy podokres polityki rolnej, o charakterze wyraźnie propopytowym, Wspólnota wprowadzała od roku 1992 wraz z wdrożeniem reformy Mac Sharry'ego. Wprowadzono wówczas płatności kompensacyjne dla rolników (dzisiejsze dopłaty bezpośrednie), co pozwoliło stopniowo redukować ceny instytucjonalne i kreować zwiększony popyt wewnętrzny i zewnętrzny na produkty rolnictwa Wspólnoty, a jednocześnie wyhamowywać niepożądany wzrost produkcji[3]. Wszystkie kolejne reformy i zmiany we WPR UE wprowadzone po 1992 roku są kontynuacją idei zawartych w założeniach reformy Mac Sharry'ego.[4]

Obie fazy WPR – propodażowa i propopytowa, uzupełnione o zagadnienia społeczne i ekologiczne doprowadziły do ukształtowania w Europie charakterystycznego rodzaju rolnictwa. Od kilku lat, mówiąc o rolnictwie unijnym, ma się na myśli tzw. europejski model rolnictwa, którego istota sprowadza się do następujących kwestii:

- konkurencyjne rolnictwo, które dzięki systematycznym przekształceniom będzie w stanie stawić czoło rynkowi światowemu bez nadmiernego subsydiowania[5];
- metody produkcji przyjazne dla środowiska, umożliwiające dostarczanie klientom poszukiwanych przez nich produktów wysokiej jakości;
- różnorodne formy rolnictwa, szanujące głęboko zakorzenione tradycje, nastawione nie tylko na efektywną produkcję, lecz również starające się zachować uroki wiejskiego krajobrazu oraz promujące aktywne wspólnoty wiejskie, utrzymujące dotychczasowe, a zarazem tworzące nowe miejsca pracy;
- bardziej zrozumiała i prostsza polityka rolna wyznaczająca dokładną granicę między sprawami, o których należy decydować wspólnie, a tymi, o których decydować mają wyłącznie państwa członkowskie; polityka rolna, która wszystkimi swoimi działaniami udowadniać będzie, że związane z nią wydatki znajdują swe

[3] J. Małysz, *Reorientacja WPR – implikacje dla krajów kandydackich,* Wieś i Rolnictwo, 2001, nr 1.

[4] W. Poczta, K. Pawlak, E. Kiryluk-Dryjska, P. Siemiński P., *Perspektywy polskich gospodarstw rolnych w europejskim modelu rolnictwa,* Roczniki Naukowe SERiA, Warszawa–Poznań–Kraków 2007, t. IX, z. 2.

[5] Nie oznacza to bynajmniej, że główni uczestnicy globalnego rynku rolnego zdecydują się na rezygnację ze wspierania sektora rolnego. Następuje natomiast ewolucja rozmaitych form wsparcia, jak również odmienność instrumentów wsparcia stosowanych np. w USA i UE (zob. A. Czyżewski, P. Kułyk, *Makroekonomiczne uwarunkowania budżetowego wsparcia rolnictwa w Unii Europejskiej i USA. Wnioski dla Polski*, w: *Polityka gospodarcza…*, op.cit.; A. Poczta-Wajda, *Polityka wsparcia rolnictwa w krajach wysokorozwiniętych w aspekcie multilateralnej liberalizacji handlu artykułami rolno-żywnościowymi*, w: *Polityka gospodarcza…*, op.cit.). Istotą natomiast wspierania sektora rolnego w UE, różniącą je od wspierania rolnictwa u jego głównych konkurentów na rynku globalnym, jest dbałość o zachowanie wielofunkcyjności rolnictwa i obszarów wiejskich oraz jego zrównoważony rozwój.

uzasadnienie w „usługach" świadczonych przez rolników na rzecz pozostałej części społeczeństwa, których społeczeństwo oczekuje od rolników[6].

Europejski model rolnictwa wskazuje więc, że rolnictwo europejskie ma być konkurencyjne dzięki systematycznym przekształceniom, które będzie w stanie stawić czoło rynkowi światowemu. Równocześnie podkreśla się, że ma to być rolnictwo bogate w różnorodne formy, szanujące głęboko zakorzenione tradycje, nastawione nie tylko na efektywną produkcję, lecz również starające się zachować uroki wiejskiego krajobrazu oraz promujące aktywne wspólnoty wiejskie, które utrzymuje dotychczasowe, a zarazem tworzy nowe miejsca pracy. Można więc powiedzieć, że EMR realizuje złożoną wiązkę celów, z jednej strony – funkcje produkcyjne, przy których zwracana jest uwaga na efektywność mikroekonomiczną, z drugiej – funkcje o charakterze społecznym, przy których wypełnianiu kryteria efektywności jednostkowej zwykle nie znajdują zastosowania, a przynajmniej nie pełnią one roli pierwszoplanowej, bowiem wybór w tej sytuacji musi być dokonywany według kryteriów efektywności ogólnospołecznej (globalnej) w długim okresie[7]. Można zatem stwierdzić, że europejski model rolnictwa w dużym stopniu odpowiada na postulaty kształtowania rolnictwa zrównoważonego ekonomicznie, społecznie i środowiskowo[8].

Zawsze jednak podstawową istotą EMR był rodzinny charakter gospodarstw rolnych, w których podstawowe czynniki produkcji należą do właściciela (rodziny) pełniącego funkcje kierownicze; praca jest wykonywana głównie przez właściciela i jego rodzinę, zaś własność i sposób zarządzania przekazywane są z pokolenia na pokolenie; rodzina żyje w gospodarstwie rolnym (gospodarstwo domowe nie jest oddzielone od gospodarstwa produkcyjnego), a wynikiem ekonomicznym jest osiągany dochód[9]. To właśnie gospodarstwa rodzinne w EMR mają być miejscem zrównoważonego rozwoju rolnictwa europejskiego.

Jednakże na kształt sektora rolnego we Wspólnotach, oprócz stosowanych zasad i instrumentów WPR UE, wpływał jednocześnie zachodzący proces poszerzania Wspólnot. Już wśród państw założycieli Wspólnot istniało duże zróżnicowanie rolnictwa, wystarczy wspomnieć rolnictwo Holandii, północne regiony Niemiec czy Francji *versus* rolnictwo południa Włoch. Kolejne poszerzenia – północne z 1973 roku[10] i południowe[11] z lat osiemdziesiątych XX wieku prowadziły do pogłębienia różnorodności rolnictwa Wspólnot. Stosunkowo niewielkie „rozmiary"

[6] A. Woś, *Ekonomiczny mechanizm modernizacji i restrukturyzacji polskiego rolnictwa*, IERiGŻ, Warszawa 1999.

[7] Ibidem.

[8] A. Woś, J.S. Zegar, *Rolnictwo społecznie zrównoważone – w poszukiwaniu nowego modelu dla Polski,* Wieś i Rolnictwo, 2004, nr 3.

[9] F. Tomczak, *Gospodarstwo rodzinne i jego ewolucja*, w: *Gospodarstwo rolnicze wobec wymogów współczesnego rynku i Unii Europejskiej*, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa 1997.

[10] W 1973 roku do Wspólnot przystąpiły Wielka Brytania, Irlandia i Dania.

[11] W 1981 roku do Wspólnot przystąpiła Grecja, a w roku 1986 Hiszpania i Portugalia.

rolnictwa w zamożnych krajach, które do Unii i Wspólnot przystąpiły w latach dziewięćdziesiątych[12] nie wywołały znaczących przewartościowań w sytuacji rolnictwa europejskiego. Zupełnie inna sytuacja wystąpiła w pierwszej dekadzie XXI wieku. Członkami Unii i Wspólnot stały się kraje, które mało tego, że w zdecydowanej większości historycznie należały do biedniejszej części Europy, to zaledwie kilkanaście lat wcześniej wyszły z zupełnie innych uwarunkowań ustrojowych[13], a ponadto w wielu z nich sektor rolny ma relatywnie duże znaczenie gospodarcze i społeczne.

Przemiany powodowane WPR, a także ostatnie poszerzenie UE sprawiły, że formą gospodarowania w rolnictwie UE, która zaczyna odgrywać coraz większą rolę, są gospodarstwa osób prawnych. Celem artykułu jest próba określenia roli i znaczenia gospodarstw osób prawnych w rolnictwie UE w kontekście europejskiego modelu rolnictwa i wiążącego się z nim postulatu zrównoważenia ekonomicznego, środowiskowego i społecznego.

1. Zasoby pracy i ziemi

1.1. Użytki rolne i struktura obszarowa gospodarstw rolnych według prawnej formy własności

Spośród ponad 13 700 tys. gospodarstw w rolnictwie Unii Europejskiej aż 13 367 tys. (97,6%) stanowią gospodarstwa indywidualne, należące do osób fizycznych, które można uznać za gospodarstwa rodzinne[14]. Największa liczba gospodarstw osób prawnych występuje w rolnictwie francuskim[15] (ponad 143 tys.) i stanowią one ponad 1/4 wszystkich gospodarstw w tym kraju oraz 43% wszystkich gospodarstw osób prawnych w całym rolnictwie unijnym (por. tabela 1). Znaczący, zwykle kilkuprocentowy, udział liczbowy gospodarstw osób prawnych spośród tzw. „starych krajów UE (UE-15) występuje ponadto w rolnictwie belgijskim, niemieckim, holenderskim, fińskim, szwedzkim, brytyjskim, hiszpańskim i austriackim, natomiast wśród nowych krajów członkowskich kilkuprocentowy udział gospodarstw osób prawnych odnotowuje się w rolnictwie czeskim, estońskim i słowackim. Ta wstępna

[12] W 1995 roku do Unii i Wspólnot przystąpiły Austria, Finlandia i Szwecja.

[13] Spośród 12 państw, które przystąpiły do Unii Europejskiej w 2004 roku i 2007 roku tylko Malta i Cypr nie były krajami, które przechodziły transformację ustrojową. Natomiast wśród 10 krajów z Europy Środkowo-Wschodniej sektor rolnictwa indywidualnego dominującą rolę pełnił tylko w Polsce i Słowenii, w pozostałych krajach przed transformacją ustrojową znaczenie rolnictwa indywidualnego było marginalne.

[14] J.S. Zegar, *Struktura polskiego rolnictwa rodzinnego pod koniec pierwszej dekady XXI wieku*, IERiGŻ PIB, Warszawa 2009.

[15] Wśród gospodarstw osób prawnych we Francji dominują tzw. gospodarstwa grupowe, znane jako GAEC (*groupement agricole d'exploitation en commun*).

analiza dowodzi dominacji liczbowej rolnictwa rodzinnego (indywidualnego) i fakt ten determinuje zarówno model rolnictwa europejskiego, jak i możliwości oraz ograniczenia w wypełnianiu funkcji rolnictwa zrównoważonego pod względem społecznym przez rolnictwo w UE.

Dość zasadniczej zmianie ulega jednak obraz wzajemnych proporcji między rolnictwem indywidualnym a rolnictwem osób prawnych, jeśli przedmiotem analizy są zasoby użytków rolnych wykorzystywane przez gospodarstwa rolne z obu tych grup (por. tabela 2). Okazuje się wówczas, że prawie 30% użytków rolnych we Wspólnocie jest zagospodarowywane przez gospodarstwa osób prawnych. Przy czym w kilku, głównie tzw. „nowych" krajach członkowskich, odsetek ten jest daleko wyższy, bowiem na Słowacji oraz w Czechach przekracza 70%, w następnych kilku kształtuje się w wysokości około 50% (Bułgaria, Estonia, Węgry) oraz znaczący jest też w Rumunii, gdzie wynosi około 35%. Spośród krajów UE-15 wyróżnia się rolnictwo francuskie, w którym ponad połowa (53,5%) UR jest w gestii gospodarstw osób prawnych. W tej grupie krajów znaczący udział w wykorzystywaniu ziemi rolniczej gospodarstwa osób prawnych mają także w Niemczech (31,6%), Hiszpanii (31,8%) i Portugalii (27,8%) oraz w Austrii (19,4%), Szwecji (19,5%) i Wielkiej Brytanii (15,6%). We wszystkich pozostałych, zarówno „starych", jak i „nowych" krajach członkowskich udział rolnictwa osób prawnych w zagospodarowaniu ziemi rolniczej nie przekracza 15%, a często wynosi wyraźnie mniej niż 10%.

Te dane, w szczególności w konfrontacji z informacji o przeciętnej wielkości gospodarstwa rolnego (por. tabela 3) każą patrzeć już inaczej na rolę gospodarstw osób prawnych. Średnio w całej UE gospodarstwa osób prawnych posiadają przeciętną powierzchnię 150 ha UR i są pod względem obszaru ponad 16-krotnie większe od gospodarstw indywidualnych (9,2 ha UR). Bardzo charakterystyczna forma rolnictwa osób prawnych ukształtowała się w kilku krajach z Europy Środkowo-Wschodniej, gdzie ten rodzaj gospodarstw ma przeważający udział w użytkowaniu gruntów, a gospodarstwa te charakteryzują się dużą przeciętną powierzchnią użytków rolnych, od kilkudziesięciu do ponad sto razy większą niż gospodarstw indywidualnych. Taka sytuacja występuje w Czechach, na Słowacji, w Bułgarii, Estonii i na Węgrzech. Znaczy to, że w tych krajach rolnictwo rodzinne charakteryzuje się stosukowo niewielkim znaczeniem. Natomiast ze względu na relatywną krótkotrwałość występującej w tych krajach struktury własnościowo-obszarowej trudno jeszcze wnioskować, jak wpływać ona będzie na społeczne zrównoważenie rolnictwa oraz szerzej – obszarów wiejskich. Z całą pewnością można jednak stwierdzić, że w krajach tych ukształtowała się nowa w warunkach europejskich struktura rolnictwa z dominującym sektorem kapitalistycznych wielkoobszarowych gospodarstw rolnych osób prawnych. Otwarte pozostaje pytanie, czy mieści się ona w EMR, czy może tworzy nowy specyficzny submodel rolnictwa europejskiego, czy też wreszcie te gospodarstwa w dotychczasowej formule EMR po prostu się nie mieszczą i EMR wymaga przedefiniowania.

Tabela 1. Gospodarstwa rolne w UE według formy prawnej własności (2007 rok)

Kraj	Liczba gospodarstw rolnych			Udział poszczególnych form prawnych (%)	
	razem	osoby prawne	indywidualne	osoby prawne	gospodarstwa indywidualne
Belgia	48 010	3 790	44 230	7,9	92,1
Bułgaria	493 130	3 350	489 780	0,7	99,3
Czechy	39 400	2 940	36 460	7,5	92,5
Dania	44 620	950	43 670	2,1	97,9
Niemcy	370 480	24 150	346 330	6,5	93,5
Estonia	23 340	1 450	21 890	6,2	93,8
Irlandia	128 240	160	128 090	0,1	99,9
Grecja	860 150	640	859 510	0,1	99,9
Hiszpania	1 043 910	55 850	988 060	5,4	94,6
Francja	527 350	143 370	383 980	27,2	72,8
Włochy	1 679 440	15 930	1 663 510	0,9	99,1
Cypr	40 120	460	39 660	1,1	98,9
Łotwa	107 750	910	106 840	0,8	99,2
Litwa	230 270	560	229 710	0,2	99,8
Luksemburg	2 300	40	2 260	1,7	98,3
Węgry	626 320	7 660	618 670	1,2	98,8
Malta	11 020	220	10 790	2,0	97,9
Holandia	76 740	5 340	71 400	7,0	93,0
Austria	165 420	8 440	156 980	5,1	94,9
Polska	2 390 960	3 710	2 387 250	0,2	99,8
Portugalia	275 080	6 520	268 570	2,4	97,6
Rumunia	3 931 350	17 700	3 913 650	0,5	99,5
Słowenia	75 340	130	75 210	0,2	99,8
Słowacja	68 990	2 040	66 950	3,0	97,0
Finlandia	68 230	5 780	62 450	8,5	91,5
Szwecja	72 610	4 690	67 920	6,5	93,5
Wielka Brytania	299 830	16 430	283 390	5,5	94,5
UE-27	13 700 400	333 210	13 367 210	2,4	97,6

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Eurostat – wyniki badań struktury gospodarstw rolnych w 2007 roku.

Tabela 2. Użytki rolne według formy prawnej własności (2007 rok)

Kraj	Obszar użytków rolnych (ha)			Udział poszczególnych form prawnych w użytkowaniu ziemi (%)	
	razem	gospodarstwa osób prawnych	gospodarstwa indywidualne	osoby prawne	gospodarstwa indywidualne
Belgia	1 374 430	130 930	1 243 500	9,5	90,5
Bułgaria	3 050 740	1 606 340	1 444 400	52,7	47,3
Czechy	3 518 070	2 483 500	1 034 570	70,6	29,4
Dania	2 662 590	123 020	2 539 570	4,6	95,4
Niemcy	16 931 900	5 356 900	11 574 990	31,6	68,4
Estonia	906 830	437 100	469 740	48,2	51,8
Irlandia	4 139 240	13 380	4 125 860	0,3	99,7
Grecja	4 076 230	13 290	4 062 930	0,3	99,7
Hiszpania	24 892 520	7 912 590	16 979 920	31,8	68,2
Francja	27 476 930	14 708 620	12 768 310	53,5	46,5
Włochy	12 744 200	1 696 840	11 047 360	13,3	86,7
Cypr	146 000	12 300	133 710	8,4	91,6
Łotwa	1 773 840	157 800	1 616 040	8,9	91,1
Litwa	2 648 950	358 630	2 290 320	13,5	86,5
Luksemburg	130 880	640	130 240	0,5	99,5
Węgry	4 228 580	2 188 560	2 040 020	51,8	48,2
Malta	10 330	700	9 630	6,8	93,2
Holandia	1 914 330	139 150	1 775 180	7,3	92,7
Austria	3 189 110	619 670	2 569 440	19,4	80,6
Polska	15 477 190	1 476 740	14 000 450	9,5	90,5
Portugalia	3 472 940	967 070	2 505 870	27,8	72,2
Rumunia	13 753 050	4 786 740	8 966 310	34,8	65,2
Słowenia	488 770	25 590	463 180	5,2	94,8
Słowacja	1 936 620	1 547 780	388 840	79,9	20,1
Finlandia	2 292 290	239 580	2 091 100	10,5	91,2
Szwecja	3 118 000	609 490	2 514 090	19,5	80,6
Wielka Brytania	16 130 490	2 513 970	13 987 280	15,6	86,7
UE-27	172 485 050	50 126 920	122 772 850	29,1	71,2

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Eurostat – wyniki badań struktury gospodarstw rolnych w 2007 roku.

Tabela 3. Przeciętna wielkość gospodarstw rolnych według formy prawnej własności (ha UR, 2007 rok)

Kraj	Gospodarstwa razem (ha)	Gospodarstwa osób prawnych (ha)	Gospodarstwa indywidualne (ha)	Relacja wielkości obszaru gospodarstw osób prawnych do gospodarstw indywidualnych (krotność)
Belgia	28,6	34,5	28,1	1,2
Bułgaria	6,2	479,5	2,9	162,6
Czechy	89,3	844,7	28,4	29,8
Dania	59,7	129,5	58,2	2,2
Niemcy	45,7	221,8	33,4	6,6
Estonia	38,9	301,4	21,5	14,0
Irlandia	32,3	83,6	32,2	2,6
Grecja	4,7	20,8	4,7	4,4
Hiszpania	23,8	141,7	17,2	8,2
Francja	52,1	102,6	33,3	3,1
Włochy	7,6	106,5	6,6	16,0
Cypr	3,6	26,7	3,4	7,9
Łotwa	16,5	173,4	15,1	11,5
Litwa	11,5	640,4	10,0	64,2
Luksemburg	56,9	16,0	57,6	0,3
Węgry	6,8	285,7	3,3	86,6
Malta	0,9	3,2	0,9	3,6
Holandia	24,9	26,1	24,9	1,0
Austria	19,3	73,4	16,4	4,5
Polska	6,5	398,0	5,9	67,9
Portugalia	12,6	148,3	9,3	15,9
Rumunia	3,5	270,4	2,3	118,0
Słowenia	6,5	196,8	6,2	32,0
Słowacja	28,1	758,7	5,8	130,6
Finlandia	33,6	41,4	33,5	1,2
Szwecja	42,9	130,0	37,0	3,5
Wielka Brytania	53,8	153,0	49,4	3,1
UE-27	12,6	150,4	9,2	16,4

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Eurostat – wyniki badań struktury gospodarstw rolnych w 2007 roku.

1.2. Nakłady pracy

W roku 2007 w rolnictwie unijnym ponoszone nakłady pracy wyrażone w rocznych jednostkach pracy (AWU[16]) wyniosły prawie 11,7 mln, z czego na rolnictwo indywidualne przypadało ponad 10,3 mln AWU, a gospodarstwa rolne osób prawnych prawie 1,4 mln AWU, czyli 11,7% (por. tabela 4). Ponad połowa nakładów pracy była ponoszona w gospodarstwach rolnych osób prawnych w Czechach, na Słowacji i we Francji.

Tabela 4. Zatrudnienie według formy prawnej własności (AWU, 2007 rok)

Kraj	Zatrudnienie w gospodarstwach rolnych (AWU)			Udział poszczególnych form prawnych w zatrudnieniu (%)	
	razem	gospodarstwa osób prawnych	gospodarstwa indywidualne	gospodarstwa osób prawnych	gospodarstwa indywidualne
Belgia	65 600	9 300	56 300	14,2	85,8
Bułgaria	490 860	45 200	445 660	9,2	90,8
Czechy	137 310	93 320	43 990	68,0	32,0
Dania	55 860	4 450	51 410	8,0	92,0
Niemcy	609 300	128 310	480 990	21,1	78,9
Estonia	32 070	11 260	20 800	35,1	64,9
Irlandia	147 540	490	147 060	0,3	99,7
Grecja	568 710	2 500	566 210	0,4	99,6
Hiszpania	967 680	203 390	764 300	21,0	79,0
Francja	804 620	416 380	388 250	51,7	48,3
Włochy	1 302 180	54 480	1 247 700	4,2	95,8
Cypr	25 920	2 240	23 680	8,6	91,4
Łotwa	104 790	7 920	96 870	7,6	92,4
Litwa	180 140	19 810	160 320	11,0	89,0
Luksemburg	3 750	170	3 580	4,5	95,5
Węgry	403 420	77 590	325 830	19,2	80,8
Malta	4 220	540	3 680	12,8	87,2
Holandia	165 110	36 090	129 030	21,9	78,1
Austria	163 330	10 560	152 770	6,5	93,5
Polska	2 263 150	35 400	2 227 750	1,6	98,4
Portugalia	338 040	28 080	309 960	8,3	91,7

[16] AWU (ang. *annual work unit* – roczna jednostka pracy) – według GUS 2120 godzin pracy w roku (265 dni x 8 godzin).

cd. tabeli 4

Kraj	Zatrudnienie w gospodarstwach rolnych (AWU)			Udział poszczególnych form prawnych w zatrudnieniu (%)	
	razem	gospodarstwa osób prawnych	gospodarstwa indywidualne	gospodarstwa osób prawnych	gospodarstwa indywidualne
Rumunia	2 205 280	65 970	2 139 310	3,0	97,0
Słowenia	83 720	2 890	80 830	3,5	96,5
Słowacja	91 290	48 850	42 440	53,5	46,5
Finlandia	72 390	9 770	62 620	13,5	86,5
Szwecja	65 470	10 320	55 150	15,8	84,2
Wielka Brytania	341 370	45 910	295 470	13,4	86,6
UE-27	11 693 120	1 371 190	10 321 960	11,7	88,3

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Eurostat – wyniki badań struktury gospodarstw rolnych w 2007 roku.

We wszystkich pozostałych krajach UE przeważająca część nakładów pracy była ponoszona w rolnictwie indywidualnym. Przy czym w wielu z nich, zarówno z UE-15, jak i z UE-12, w tym i w Polsce, udział rolnictwa indywidualnego w absorpcji nakładów pracy przekraczał 90%, a nawet 95%. Można to interpretować, że, z jednej strony, od sprawności rolnictwa indywidualnego uzależniony jest warunek zrównoważenia społecznego, ale z drugiej, może to budzić obawę, czy tak znaczący udział tego sektora w absorpcji nakładów pracy nie będzie skutkował niską wydajnością pracy, która z kolei powodować będzie niski poziom dochodów pracujących, a ten wprost skutkuje brakiem zrównoważenia społecznego. Jest to tym bardziej istotne z tego względu, że zatrudnienie w obu sektorach zaprezentowano poprzez nakłady pracy, co znaczy, że przyjęta do porównań jednostka pomiaru nakładów pracy (AWU) przedstawia już w pełni wykorzystany potencjał pracy i w zasadzie w gospodarstwie nie istnieją możliwości uzupełnienia dochodów w przeliczeniu na AWU z innych źródeł.

Wyraźnie mniejsza liczba gospodarstw osób prawnych powoduje, że zatrudnienie w przeliczeniu na jedno przeciętne gospodarstwo jest wyraźnie większe w przypadku gospodarstw osób prawnych (por. tabela 5). Średnio w tych gospodarstwach w rolnictwie UE-27 ponoszone nakłady pracy wynoszą 4,12 AWU, natomiast w gospodarstwach indywidualnych 0,77 AWU, czyli są 5,3 razy mniejsze. Największe przeciętne zatrudnienie w gospodarstwach osób prawnych występuje w rolnictwie czeskim, litewskim, słowackim, słoweńskim, bułgarskim, węgierskim oraz polskim i wynosi w granicach od prawie 10 do 35 osób przeciętnie na gospodarstwo. Oznacza to, że w gospodarstwach osób prawnych w tych krajach dominują obce zasoby pracy, a zatem gospodarstwa te nie mają charakteru rodzinnego. Mogą one zatem uczestniczyć w kształtowaniu zrównoważonego charakteru obszarów wiejskich tylko jako dawcy

miejsc pracy, a osoby w nich zatrudnione nie są bezpośrednimi kreatorami zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. W tym kontekście warto podkreślić, że w „starych" krajach członkowskich, wyjąwszy rolnictwo holenderskie i niemieckie, w których w gospodarstwach osób prawnych jest odpowiednio zatrudnionych przeciętnie 6,76 i 5,31 AWU. W przypadku pozostałych krajów można szacować, oczywiście w ujęciu przeciętnym, że występuje przynajmniej równowaga pomiędzy nakładami pracy własnej i pracy obcej. Zatem można przyjąć, że gospodarstwa osób prawnych w tych krajach także aktywnie bezpośrednio uczestniczą w równoważeniu sytuacji społecznej w rolnictwie i na obszarach wiejskich.

Tabela 5. Przeciętne zatrudnienie w gospodarstwie rolnym według formy prawnej własności (AWU, 2007 rok)

Kraj	Gospodarstwa razem (AWU)	Gospodarstwa osób prawnych (AWU)	Gospodarstwa indywidualne (AWU)	Relacja wielkości zatrudnienia w gospodarstwach osób prawnych do gospodarstw indywidualnych (krotność)
Belgia	1,37	2,45	1,27	1,9
Bułgaria	1,00	13,49	0,91	14,8
Czechy	3,49	31,74	1,21	26,3
Dania	1,25	4,68	1,18	4,0
Niemcy	1,64	5,31	1,39	3,8
Estonia	1,37	7,77	0,95	8,2
Irlandia	1,15	3,06	1,15	2,7
Grecja	0,66	3,91	0,66	5,9
Hiszpania	0,93	3,64	0,77	4,7
Francja	1,53	2,90	1,01	2,9
Włochy	0,78	3,42	0,75	4,6
Cypr	0,65	4,87	0,60	8,2
Łotwa	0,97	8,70	0,91	9,6
Litwa	0,78	35,38	0,70	50,7
Luksemburg	1,63	4,25	1,58	2,7
Węgry	0,64	10,13	0,53	19,2
Malta	0,38	2,45	0,34	7,2
Holandia	2,15	6,76	1,81	3,7
Austria	0,99	1,25	0,97	1,3
Polska	0,95	9,54	0,93	10,2
Portugalia	1,23	4,31	1,15	3,7
Rumunia	0,56	3,73	0,55	6,8
Słowenia	1,11	22,23	1,07	20,7

cd. tabeli 5

Kraj	Gospodarstwa razem (AWU)	Gospodarstwa osób prawnych (AWU)	Gospodarstwa indywidualne (AWU)	Relacja wielkości zatrudnienia w gospodarstwach osób prawnych do gospodarstw indywidualnych (krotność)
Słowacja	1,32	23,95	0,63	37,8
Finlandia	1,06	1,69	1,00	1,7
Szwecja	0,90	2,20	0,81	2,7
Wielka Brytania	1,14	2,79	1,04	2,7
UE-27	0,85	4,12	0,77	5,3

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Eurostat – wyniki badań struktury gospodarstw rolnych w 2007 roku.

W przypadku rolnictwa indywidualnego, biorąc pod uwagę niskie przeciętne nakłady pracy, można szacować, że we wszystkich krajach UE podstawę jego funkcjonowania stanowią rodzinne zasoby pracy[17]. Jednak absorpcja w wielu krajach członkowskich UE z Europy Środkowo-Wschodniej dużej części zasobów pracy przez gospodarstwa osób prawnych oraz wysoka przeciętna liczba pracujących w przeliczeniu na gospodarstwo dowodzą kształtowania się nowego submodelu lub modelu rolnictwa w UE, w którym dominują stałe najemne zasoby pracy.

1.3. Relacja zasoby ziemi – nakłady pracy

Relacja między zasobami (lub nakładami) czynników praca i ziemia jest w rolnictwie jedną z najważniejszych, warunkuje bowiem przede wszystkim elastyczność w kształtowaniu wolumenu i struktury produkcji oraz poziom uzyskiwanej wydajności pracy. Przeciętnie w całym rolnictwie unijnym na 1 AWU przypada 14,8 ha UR (por. tabela 6). W rolnictwie osób prawnych powierzchnia UR na 1 AWU wynosi średnio w UE 36,6 ha UR, a w gospodarstwach indywidualnych 11,9 ha UR, czyli jest ponad trzy razy mniejsza. Fakt ten wymaga podkreślenia, że rezultat ten jest skutkiem bardzo znacznych różnic w relacjach praca – ziemia między oboma analizowanymi sektorami gospodarstw rolnych w „nowych" krajach członkowskich z Europy Środkowo-Wschodniej. Wyjąwszy Czechy, Słowenię i kraje nadbałtyckie w pozostałych krajach przewaga pracujących w gospodarstwach osób prawnych w wyposażeniu w zasoby ziemi kształtuje się od kilkukrotności (Słowacja, Polska, Węgry) do kilkunastokrotności (Bułgaria, Rumunia). Dowodzi to zarówno pewnej wadliwości strukturalnej rolnictwa jako całości w tych krajach, jak i przede wszystkim wadliwości strukturalnej w rolnictwie indywidualnym tych państw. Niestety,

[17] W rolnictwie Unii Europejskiej dominujące znaczenie mają nakłady pracy własnej. Stanowią one ponad 85% ogółu nakładów pracy. Tylko w trzech krajach UE przewaga występuje po stronie obcych nakładów pracy. Są to Czechy, Słowacja i Francja. Znaczący udział nakładów pracy obcej (powyżej 25%) występuje także w rolnictwie duńskim, estońskim, holenderskim i brytyjskim.

w praktyce oznacza to częstokroć brak zrównoważenia społecznego w rolnictwie tych krajów, co skutkuje problemami dochodowymi i głębokim dysparytetem dochodowym pracujących w wielu indywidualnych gospodarstwach rolnych.

Tabela 6. Wyposażenie pracujących w zasoby ziemi (2007 rok)

Kraj	Gospodarstwa razem (ha/1AWU)	Gospodarstwa osób prawnych (ha/1AWU)	Gospodarstwa indywidualne (ha/AWU)	Relacja wielkości obszaru UR/1AWU w gospodarstwach osób prawnych do gospodarstw indywidualnych (krotność)
Belgia	21,0	14,1	22,1	0,6
Bułgaria	6,2	35,5	3,2	11,0
Czechy	25,6	26,6	23,5	1,1
Dania	47,7	27,6	49,4	0,6
Niemcy	27,8	41,7	24,1	1,7
Estonia	28,3	38,8	22,6	1,7
Irlandia	28,1	27,3	28,1	1,0
Grecja	7,2	5,3	7,2	0,7
Hiszpania	25,7	38,9	22,2	1,8
Francja	34,1	35,3	32,9	1,1
Włochy	9,8	31,1	8,9	3,5
Cypr	5,6	5,5	5,6	1,0
Łotwa	16,9	19,9	16,7	1,2
Litwa	14,7	18,1	14,3	1,3
Luksemburg	34,9	3,8	36,4	0,1
Węgry	10,5	28,2	6,3	4,5
Malta	2,4	1,3	2,6	0,5
Holandia	11,6	3,9	13,8	0,3
Austria	19,5	58,7	16,8	3,5
Polska	6,8	41,7	6,3	6,6
Portugalia	10,3	34,4	8,1	4,3
Rumunia	6,2	72,6	4,2	17,3
Słowenia	5,8	8,9	5,7	1,5
Słowacja	21,2	31,7	9,2	3,5
Finlandia	31,7	24,5	33,4	0,7
Szwecja	47,6	59,1	45,6	1,3
Wielka Brytania	47,3	54,8	47,3	1,2
UE-27	14,8	36,6	11,9	3,1

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Eurostat – wyniki badań struktury gospodarstw rolnych w 2007 roku.

2. Wytwarzana nadwyżka bezpośrednia i wielkość ekonomiczna gospodarstw

Udział obu analizowanych sektorów rolnictwa w wytwarzaniu nadwyżki bezpośredniej[18] jest zbliżony do udziału w posiadanych zasobach ziemi. Rolnictwo sektora osób prawnych w całej UE tworzy 27,1% nadwyżki bezpośredniej, natomiast rolnictwo rodzinne (indywidualne) 72,8% (por. tabela 7).

Tabela 7. Wolumen nadwyżki bezpośredniej wytworzony w gospodarstwach rolnych według form prawnych

Kraj	Nadwyżka bezpośrednia (ESU)			Udział poszczególnych form prawnych gospodarstw w tworzeniu nadwyżki bezpośredniej (%)	
	gospodarstwa razem	gospodarstwa osób prawnych	gospodarstwa indywidualne	gospodarstwa osób prawnych	gospodarstwa indywidualne
Belgia	3 374 550	503 500	2 871 040	14,9	85,1
Bułgaria	1 061 280	426 370	634 910	40,2	59,8
Czechy	1 623 670	1 232 340	391 330	75,9	24,1
Dania	3 576 170	267 740	3 308 430	7,5	92,5
Niemcy	18 328 630	5 175 370	13 153 260	28,2	71,8
Estonia	178 300	104 010	74 290	58,3	41,7
Irlandia	2 485 990	13 160	2 472 830	0,5	99,5
Grecja	6 165 660	70 620	6 095 040	1,1	98,9
Hiszpania	21 542 430	6 739 590	14 802 840	31,3	68,7
Francja	28 258 350	16 906 010	11 352 340	59,8	40,2
Włochy	25 000 030	21 69 630	22 830 400	8,7	91,3
Cypr	320 670	54 840	265 830	17,1	82,9
Łotwa	331 000	59 830	271 160	18,1	81,9
Litwa	567 650	121 150	446 490	21,3	78,7

[18] W UE wielkość ekonomiczną gospodarstwa rolnego ustala się na podstawie łącznej wartości standardowych nadwyżek bezpośrednich (SGM) z wszystkich rodzajów działalności rolniczej, natomiast jednostką pomiaru standardowej nadwyżki bezpośredniej jest europejska jednostka wielkości (*european size unit* – ESU), przy czym 1 ESU = 1200 euro. Standardowa nadwyżka bezpośrednia (*standard gross margin* – SGM) stanowi nadwyżkę wartości produkcji danej działalności rolniczej nad wartością kosztów bezpośrednich w przeciętnych dla danego regionu warunkach produkcji. Do ustalenia SGM przyjmuje się średnie z trzech lat na podstawie uśrednionych danych rocznych z danego regionu. Współczynniki SGM obliczane są dla każdego regionu statystycznego i dla każdej działalności w odniesieniu do 1 ha uprawy lub 1 sztuki zwierzęcia.

Kraj	Nadwyżka bezpośrednia (ESU)			Udział poszczególnych form prawnych gospodarstw w tworzeniu nadwyżki bezpośredniej (%)	
	gospodarstwa razem	gospodarstwa osób prawnych	gospodarstwa indywidualne	gospodarstwa osób prawnych	gospodarstwa indywidualne
Luksemburg	119 160	2 060	117 090	1,7	98,3
Węgry	2 032 630	1 026 830	1 005 790	50,5	49,5
Malta	53 650	7 440	46 210	13,9	86,1
Holandia	8 537 800	1 799 030	6 738 770	21,1	78,9
Austria	2 767 090	167 440	2 599 650	6,1	93,9
Polska	8 672 790	759 280	7 913 510	8,8	91,2
Portugalia	1 804 380	434 110	1 370 260	24,1	75,9
Rumunia	3 789 710	802 750	2 986 960	21,2	78,8
Słowenia	444 160	41 580	402 580	9,4	90,6
Słowacja	496 880	387 470	109 400	78,0	22,0
Finlandia	1 649 880	243 320	1 423 570	14,7	86,3
Szwecja	1 793 410	538 910	1 232 640	30,0	68,7
Wielka Brytania	9 399 990	1 793 260	7 499 670	19,1	79,8
UE-27	154 375 910	41 847 640	112 416 290	27,1	72,8

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Eurostat – wyniki badań struktury gospodarstw rolnych w 2007 roku.

Dominacja sektora osób prawnych w tworzeniu nadwyżki bezpośredniej występuje głównie w „nowych" krajach członkowskich z Europy Środkowo-Wschodniej: Czechy (75,9%), Estonia (58,3%), Węgry (50,5%) i Słowacja (78%), natomiast spośród starych krajów członkowskich ponad 50% nadwyżki bezpośredniej w gospodarstwach osób prawnych jest tworzone w rolnictwie francuskim.

Wielkość wytwarzanej nadwyżki bezpośredniej w przeliczeniu na gospodarstwo rolne wskazuje na wielkość ekonomiczną gospodarstw (por. tabela 8). Średnia wielkość ekonomiczna gospodarstwa osób prawnych wynosi przeciętnie w UE 125,6 ESU wobec 8,4 ESU w gospodarstwach indywidualnych, a zatem jest 14,9 razy większa. Największe gospodarstwa pod względem ekonomicznym to gospodarstwa osób prawnych i to nie tylko w „nowych" krajach członkowskich. Co prawda największą wielkością ekonomiczną cechują się w UE gospodarstwa osób prawnych w Czechach (419,2 ESU), ale niewiele im ustępują gospodarstwa osób prawnych w Holandii (336,9 ESU) czy Danii (281,8 ESU). Ponadto bardzo dużą przeciętną wielkością ekonomiczną (powyżej 200 ESU) cechują się gospodarstwa osób prawnych w Niemczech, na Litwie i w Polsce.

Tabela 8. Przeciętna wielkość ekonomiczna gospodarstw rolnych w UE według prawnych form własności

Kraj	Gospodarstwa razem (ESU)	Gospodarstwa osób prawnych (ESU)	Gospodarstwa indywidualne (ESU)	Relacja wielkości ekonomicznej gospodarstw osób prawnych do gospodarstw indywidualnych (krotność)
Belgia	70,3	132,8	64,9	2,0
Bułgaria	2,2	127,3	1,3	98,2
Czechy	41,2	419,2	10,7	39,1
Dania	80,1	281,8	75,8	3,7
Niemcy	49,5	214,3	38,0	5,6
Estonia	7,6	71,7	3,4	21,1
Irlandia	19,4	82,3	19,3	4,3
Grecja	7,2	110,3	7,1	15,6
Hiszpania	20,6	120,7	15,0	8,1
Francja	53,6	117,9	29,6	4,0
Włochy	14,9	136,2	13,7	9,9
Cypr	8,0	119,2	6,7	17,8
Łotwa	3,1	65,7	2,5	25,9
Litwa	2,5	216,3	1,9	111,3
Luksemburg	51,8	51,5	51,8	1,0
Węgry	3,2	134,1	1,6	82,5
Malta	4,9	33,8	4,3	7,9
Holandia	111,3	336,9	94,4	3,6
Austria	16,7	19,8	16,6	1,2
Polska	3,6	204,7	3,3	61,7
Portugalia	6,6	66,6	5,1	13,0
Rumunia	1,0	45,4	0,8	59,4
Słowenia	5,9	319,8	5,4	59,8
Słowacja	7,2	189,9	1,6	116,2
Finlandia	24,2	42,1	22,8	1,8
Szwecja	24,7	114,9	18,1	6,3
Wielka Brytania	31,4	109,1	26,5	4,1
UE-27	11,3	125,6	8,4	14,9

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Eurostat – wyniki badań struktury gospodarstw rolnych w 2007 roku.

Odpowiednio wysoki poziom tworzonej nadwyżki ekonomicznej, czyli inaczej wielkość ekonomiczna gospodarstw jest niezbędnym warunkiem zrównoważenia ekonomicznego. Jest to bowiem warunek parytetowej opłaty pracy własnej, jak i możliwości rozwojowych, w tym inwestycji w zakresie ochrony środowiska. Jednak, z drugiej strony, zbyt duża wielkość ekonomiczna gospodarstw może wskazywać na brak zrównoważenia środowiskowego będącego pochodną nadmiernej koncentracji produkcji. Przynajmniej w kilku krajach zarówno w odniesieniu do gospodarstw osób prawnych, jak i gospodarstw rodzinnych można dopatrywać się tego problemu. Wydaje się jednak, że jest on dużo mniejszy niż brak zrównoważenia ekonomicznego możliwy do wydedukowania na podstawie pomiaru wielkości ekonomicznej gospodarstw rodzinnych (indywidualnych). Można przyjąć, że bardzo niski poziom przeciętnej wielkości ekonomicznej gospodarstw indywidualnych (do 4 ESU) w takich krajach, jak: Bułgaria, Estonia, Łotwa, Litwa, Węgry, Polska, Rumunia i Słowacja powoduje, że możliwości rozwojowe tego sektora są bardzo ograniczone, a w większości gospodarstw występuje głęboki dysparytet opłaty pracy, a więc naruszony jest ekonomiczny warunek zrównoważonego rozwoju.

3. Produktywność ziemi i pracy

Przeprowadzona analiza dowodzi, że w ujęciu obejmującym wszystkie kraje UE nie występują między badanymi sektorami istotne różnice w produktywności ziemi – niewielką przewagę (około 10%) posiada sektor gospodarstw rodzinnych (por. tabela 9). Oznacza to, że w skali europejskiej wyrównany jest poziom intensywności produkcji rolnej. Występują natomiast bardziej istotne różnice w przekroju poszczególnych państw. Warto wskazać na wyraźnie niższą produktywność ziemi w sektorze osób prawnych w rolnictwie bułgarskim i rumuńskim. Z kolei, głównie w kilku „starych" krajach członkowskich, wyraźnie wyższą produktywnością ziemi odznaczają się gospodarstwa osób prawnych (Belgia, Dania, Irlandia, Grecja, Luksemburg, Holandia, Szwecja).

Tabela 9. Produktywność ziemi według prawnych form własności (wielkość standardowej nadwyżki bezpośredniej – SGM/1 ha UR) w 2007 roku (ESU)

Kraj	Gospodarstwa razem (ESU/ha)	Gospodarstwa osób prawnych (ESU/ha)	Gospodarstwa indywidualne (ESU/ha)	Relacja wielkości wydajności pracy w gospodarstwach osób prawnych do gospodarstw indywidualnych (krotność)
Belgia	2,46	3,85	2,31	1,7
Bułgaria	0,35	0,27	0,44	0,6
Czechy	0,46	0,50	0,38	1,3

cd. tabeli 9

Kraj	Gospodarstwa razem (ESU/ha)	Gospodarstwa osób prawnych (ESU/ha)	Gospodarstwa indywidualne (ESU/ha)	Relacja wielkości wydajności pracy w gospodarstwach osób prawnych do gospodarstw indywidualnych (krotność)
Dania	1,34	2,18	1,30	1,7
Niemcy	1,08	0,97	1,14	0,9
Estonia	0,20	0,24	0,16	1,5
Irlandia	0,60	0,98	0,60	1,6
Grecja	1,51	5,31	1,50	3,5
Hiszpania	0,87	0,85	0,87	1,0
Francja	1,03	1,15	0,89	1,3
Włochy	1,96	1,28	2,07	0,6
Cypr	2,20	4,46	1,99	2,2
Łotwa	0,19	0,38	0,17	2,3
Litwa	0,21	0,34	0,19	1,7
Luksemburg	0,91	3,22	0,90	3,6
Węgry	0,48	0,47	0,49	1,0
Malta	5,19	10,63	4,80	2,2
Holandia	4,46	12,93	3,80	3,4
Austria	0,87	0,27	1,01	0,3
Polska	0,56	0,51	0,57	0,9
Portugalia	0,52	0,45	0,55	0,8
Rumunia	0,28	0,17	0,33	0,5
Słowenia	0,91	1,62	0,87	1,9
Słowacja	0,26	0,25	0,28	0,9
Finlandia	0,72	1,02	0,68	1,5
Szwecja	0,58	0,88	0,49	1,8
Wielka Brytania	0,58	0,71	0,54	1,3
UE-27	0,90	0,83	0,92	0,9

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Eurostat – wyniki badań struktury gospodarstw rolnych w 2007 roku.

Generalnie jednak uprawniona jest konkluzja, że w przeciętnym ujęciu sektorowym nie można doszukiwać się wpływu formy prawnej gospodarstwa na naruszanie zasady zrównoważenia środowiskowego poprzez nadmierną intensywność produkcji. Można takiego naruszenia, ale również naruszenia zrównoważonego rozwoju ekonomicznego, doszukiwać się w przekroju państw. W niektórych bowiem krajach produktywność ziemi jest bardzo wysoka, co może zagrażać równowadze

środowiskowej (np. Holandia, Belgia), z drugiej strony, występuje dość liczna grupa państw, w których produktywność ziemi jest skrajnie niska i można zasadnie przypuszczać, że nie jest to wybór strategii gospodarowania, a skutek braku kapitału i wiedzy (Bułgaria, Rumunia, Litwa, Łotwa, Estonia), a poprzez to naruszona jest zasada zrównoważenia ekonomicznego i społecznego.

Jeszcze bardziej problem braku zrównoważenia ekonomicznego i społecznego ujawnia się w przypadku analizy produktywności pracy (por. tabela 10). W tym przypadku w analizie na poziomie całej UE przewaga gospodarstw osób prawnych jest prawie trzykrotna – na 1 AWU w gospodarstwach osób prawnych przypada 30,5 ESU, a w gospodarstwach rodzinnych 10,9 ESU. Przewaga ta jest widoczna w zasadzie w rolnictwie wszystkich krajów UE (poza Luksemburgiem, Danią i Austrią), jednak szczególnie widoczna jest w wielu „nowych" krajach członkowskich (Rumunia, Bułgaria, Polska, Węgry, Słowacja). Sytuacja taka wskazuje na przerosty zatrudnienia w rolnictwie indywidualnym w tych krajach oraz dowodzi braków w zrównoważeniu ekonomicznym i społecznym w sektorze rolnym tych krajów. Niska produktywność pracy (i to w przeliczeniu na wystandaryzowaną porównywalną jednostkę nakładów pracy) musi skutkować niskim poziomem dochodów rolniczych, co z kolei negatywnie odbija się na sytuacji socjalnej wielu (większości) rodzin związanych z rolnictwem indywidualnym w tych krajach oraz na możliwościach rozwojowych tych gospodarstw. Niska produktywność pracy w przeliczeniu na 1 AWU dowodzi konieczności przemian strukturalnych dla uzyskania równowagi ekonomicznej i społecznej w rolnictwie rodzinnym w tych krajach.

Tabela 10. Produktywność nakładów pracy według prawnych form własności (wielkość standardowej nadwyżki bezpośredniej – SGM/1AWU) w 2007 roku (ESU)

Kraj	Gospodarstwa razem (ESU/AWU)	Gospodarstwa osób prawnych (ESU/AWU)	Gospodarstwa indywidualne (ESU/AWU)	Relacja wielkości wydajności pracy w gospodarstwach osób prawnych do gospodarstw indywidualnych (krotność)
Belgia	51,4	54,1	51,0	1,1
Bułgaria	2,2	9,4	1,4	6,6
Czechy	11,8	13,2	8,9	1,5
Dania	64,0	60,2	64,4	0,9
Niemcy	30,1	40,3	27,3	1,5
Estonia	5,6	9,2	3,6	2,6
Irlandia	16,8	26,9	16,8	1,6
Grecja	10,8	28,2	10,8	2,6
Hiszpania	22,3	33,1	19,4	1,7
Francja	35,1	40,6	29,2	1,4

cd. tabeli 10

Kraj	Gospodarstwa razem (ESU/AWU)	Gospodarstwa osób prawnych (ESU/AWU)	Gospodarstwa indywidualne (ESU/AWU)	Relacja wielkości wydajności pracy w gospodarstwach osób prawnych do gospodarstw indywidualnych (krotność)
Włochy	19,2	39,8	18,3	2,2
Cypr	12,4	24,5	11,2	2,2
Łotwa	3,2	7,6	2,8	2,7
Litwa	3,2	6,1	2,8	2,2
Luksemburg	31,8	12,1	32,7	0,4
Węgry	5,0	13,2	3,1	4,3
Malta	12,7	13,8	12,6	1,1
Holandia	51,7	49,8	52,2	1,0
Austria	16,9	15,9	17,0	0,9
Polska	3,8	21,4	3,6	6,0
Portugalia	5,3	15,5	4,4	3,5
Rumunia	1,7	12,2	1,4	8,7
Słowenia	5,3	14,4	5,0	2,9
Słowacja	5,4	7,9	2,6	3,1
Finlandia	22,8	24,9	22,7	1,1
Szwecja	27,4	52,2	22,4	2,3
Wielka Brytania	27,5	39,1	25,4	1,5
UE-27	13,2	30,5	10,9	2,8

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Eurostat – wyniki badań struktury gospodarstw rolnych w 2007 roku.

Podsumowanie

Kilkudziesięcioletnia wspólna już polityka rolna, a w szczególności jej reformy i ewolucja począwszy od lat dziewięćdziesiątych XX wieku doprowadziły do wykształcenia się w Unii Europejskiej charakterystycznego modelu rolnictwa w skali globalnej, który nazywany jest europejskim modelem rolnictwa. Najbardziej charakterystyczną cechą EMR jest zrównoważony rozwój sektora rolnego i wielofunkcyjny charakter rolnictwa w powiązaniu z wielofunkcyjnym rozwojem obszarów wiejskich. Jednak wymogi gospodarki rynkowej, otwieranie się rolnictwa unijnego na globalny rynek rolny i postęp technologiczny wywołały konieczność procesów koncentracji w rolnictwie. Ponadto, w wyniku rozszerzeń Unii Europejskiej w pierwszej dekadzie XXI wieku, do UE wstąpiły kraje, w których rolnictwo w warunkach gospodarki centralnie planowanej było poddane rozmaitym formom

koncentracji niewynikającym zwykle z uwarunkowań rynkowych, lecz z przyczyn politycznych. Jednak bez względu na motywy, skutki procesów koncentracji, które zaszły w tych krajach, są faktem obiektywnym, a ich rezultatem jest powstanie licznej grupy gospodarstw osób prawnych gospodarujących bardziej na zasadzie przedsiębiorstwa kapitalistycznego niż gospodarstwa rodzinnego. W wielu krajach z Europy Środkowo – Wschodniej gospodarstwa te są główną formą gospodarowania w rolnictwie i skupiają one zasadniczą część czynników produkcji i są głównym wytwórcą podstawowych produktów rolnych.

Ze względu na krótki okres członkostwa krajów Europy Środkowo-Wschodniej w UE oraz braku odpowiedzi, czy i w jakim kierunku zachodzą procesy konwergencji między sektorem gospodarstw osób prawnych w „nowych" i „starych" krajach członkowskich, trudno odpowiedzieć na pytanie, czy mamy do czynienia tylko z kolejną ewolucją modelu rolnictwa europejskiego, czy może jesteśmy świadkami początku wykształcania się nowego modelu lub submodelu rolnictwa europejskiego. Przeprowadzona w artykule analiza tej problematyki daje tylko częściową odpowiedź i zdaje się wskazywać, że mamy do czynienia przynajmniej ze znacznymi przewartościowaniami w sferze realnej rolnictwa unijnego, na którą nakładają się poszukiwania zmian w sferze regulacji. Jednak bez względu na dzisiejszą ocenę roli gospodarstw osób prawnych i ewolucję tej formy gospodarowania, wyłonił się interesujący problem badawczy dla europejskiej agroekonomii i nauki polityki gospodarczej, w tym polityki rolnej.

Literatura

Adamowicz, M., *Przesłanki rozwoju wielofunkcyjności rolnictwa i zmian we wspólnej polityce rolnej,* Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 2005, nr 1.

Cardwell, M., *The European Model of Agriculture*, Oxford University Press, Oxford 2004.

Czyżewski, A., Kułyk P., *Makroekonomiczne uwarunkowania budżetowego wsparcia rolnictwa w Unii Europejskiej i USA. Wnioski dla Polski*, w: *Polityka gospodarcza a rozwój kraju*, red. U. Płowiec, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2009.

Małysz, J., *Reorientacja WPR – implikacje dla krajów kandydackich*, Wieś i Rolnictwo, 2001, nr 1.

Poczta, W., Pawlak, K., Kiryluk-Dryjska, E., Siemiński, P., *Perspektywy polskich gospodarstw rolnych w europejskim modelu rolnictwa*, Roczniki Naukowe SERiA, Warszawa–Poznań–Kraków 2007, t. IX, z. 2.

Poczta-Wajda, A., *Polityka wsparcia rolnictwa w krajach wysokorozwiniętych w aspekcie multilateralnej liberalizacji handlu artykułami rolno-żywnościowymi*, w: *Polityka gospodarcza a rozwój kraju*, red. U. Płowiec, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2009.

Tomczak, F., *Gospodarstwo rodzinne i jego ewolucja*, w: *Gospodarstwo rolnicze wobec wymogów współczesnego rynku i Unii Europejskiej*, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa 1997.

Tomczak, F., *Ewolucja wspólnej polityki rolnej UE i strategia rozwoju polskiego rolnictwa*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.

Wilkin, J., *Uwarunkowania rozwoju polskiego rolnictwa w kontekście europejskim i globalnym. Implikacje teoretyczne i praktyczne*, w: *Polityka gospodarcza a rozwój kraju*, red. U. Płowiec, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2009.

Woś, A., *Ekonomiczny mechanizm modernizacji i restrukturyzacji polskiego rolnictwa*, IERiGŻ, Warszawa 1999.

Woś, A., Zegar, J.S., *Rolnictwo społecznie zrównoważone – w poszukiwaniu nowego modelu dla Polski*, Wieś i Rolnictwo, 2004, nr 3.

Zegar, J.S., *Struktura polskiego rolnictwa rodzinnego pod koniec pierwszej dekady XXI wieku,* IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.

FARMS OF LEGAL PERSONS IN THE EU AGRICULTURE IN THE LIGHT OF SUSTAINBLE AGRICULTURAL DEVELOPMENT IDEA AND THE EUROPEAN MODEL OF AGRICULTURE

Summary

Market economy conditions, stronger relations between European agriculture and global agricultural market, technological progress and enlargement of the EU to the CEE countries where political reasons led to concentration, have increased the number of farms owned by legal persons. These farms operate more like capitalist enterprises than family farms. The aim of this paper is to define the role and importance of farms of legal persons in the EU agriculture in the light of the European Model of Agriculture. Research proves that farms of legal persons utilize almost 30% of the EU arable land, hire mostly agricultural labour force and their average size amounts to 150 ha, which is 16 times more than the average size of individual farms. They produce almost 30% of gross margin in the agricultural sector and its labour efficiency is three times higher than in family agriculture. Because of the short time of the CEE countries membership in the EU and the uncertainty if and in which direction the process of convergence between farms of legal persons in "new" and "old" member states goes, it might be difficult to state whether we deal only with the next evolution of the model of European agriculture or with a completely new model or sub model of European agriculture.